'भारत सरकारचे नवीन शैक्षणिक धोरण'

सादरकर्ती— विद्यावर्धिनी

सारांश :—

तब्बल ३४ वर्षानंतर देशात नवं शैक्षणिक धोरण लागू होणार आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या माध्यमातून शिक्षण पद्धतीत अनेक मोठे बदल करण्यात आले आहेत. १० + २ ही शिक्षण पद्धती जाऊन त्याऐवजी ५ + ३ + ३ + ४ अशी नवी व्यवस्था या धोरणात आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणात पाचवीपर्यंत शिक्षण मातृभाषेत देणे, पूर्व प्राथमिक शिक्षण आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे करणे, सहावी पासून व्यावसायिक शिक्षण, विद्यार्थ्यांचे स्वत:, सहविद्यार्थी, शिक्षक मूल्यांकन करतील तसेच सरकारी आणि खाजगी शाळांमधील शिक्षणात समानता आणणे यासारखे बदल करण्यात येणार आहे. उच्च शिक्षणासाठी असलेल्या विद्यापीठ अनुदान आयोगाची जागा आता, ''राष्ट्रीय उच्च शिक्षण मंडळ'' ही नवी यंत्रणा घेईल. उच्च शिक्षण संस्थांच्या स्वायतत्तेला आणि गुणवत्तेला प्राधान्य दिल्या जाईल. सर्व महाविद्यालये स्वायत्त असतील. परदेशी मुलांसाठी शिक्षण संस्थांमध्ये १५ टक्के जागा राखीव ठेवण्यात येतील. शिक्षकांच्या कालावधीवर आधारित नियुक्त्या केल्या जातील तसेच व्यावसायिक शिक्षण उच्च शिक्षणाचा अविभाज्य भाग समजला जाईल, तसेच कौशल्याधारीत शिक्षणाचे पदवी आणि पदविका अभ्यासक्रम सुरू केल्या जातील. इत्यादी महत्वपूर्ण बाबी या नव्या शैक्षणिक धोरणात समाविष्ट आहेत. या पार्श्वभूमीवर नवे शैक्षणिक धोरण काय आहे? तसेच या धोरणात

कोणत्या आव्हानांना सामोरे जावे लागेल? याची चर्चा प्रस्तुत संशोधन निबंधात करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तावना:—

तब्बल ३४ वर्षानंतर देशात नवं शैक्षणिक धोरण लागू होणार आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या माध्यमातून शिक्षण पद्धतीत अनेक मोठे बदल करण्यात आले आहेत. देशातील शालेय शिक्षणाचे स्वरूप आतापर्यंत १० + २ अस होतं. पण नव्या धोरणात दहावी किंवा बारावी परीक्षा ही बोर्डाची असेल असा उल्लेख केलेला नाही. १० + २ ही शिक्षण पद्धती जाऊन त्याऐवजी ५ + ३ + ३ + ४ अशी नवी व्यवस्था लागू होईल. १. पहिला टप्पा म्हणजे पहिली पाच वर्षे — पूर्व प्राथमिकचे तीन वर्ष आणि इयत्ता पहिली ते दुसरी. २. दुसरा टप्पा म्हण्जो पुढील तीन वर्षे इयत्ता तिसरी ते पाचवी. ३. तिसरा टप्पा म्हणजे त्यानंतरची तीन वर्ष सहावी ते आठवी आणि ४. चौथ्या टप्पा म्हणजे उर्वरित चार वर्षे नववी ते बारावी.

नव्या शैक्षणिक धोरणातील वैशिष्टये :—

१. १०+ १२ ऐवजी आता शिक्षणाचा ५ + ३ + ३ + ४ पॅर्टन.

२. पाचवीपर्यंत शिक्षण मातृभाषेत, प्रादेशिक किंवा घरातील भाषेतच.

३. पूर्व प्राथमिक शिक्षण आंतरराष्ट्रीय दर्जाचं करण्याचा प्रयत्न.

४. सहावीपासून व्यावसायिक शिक्षणाचा समावेश.

५. विद्यार्थ्यांचे ते स्वत: तसेच सहविद्यार्थी व शिक्षक मूल्यांकन करणार.

६. शिक्षणानंतर विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक कौशल्य मिळण्यावर भर.

७. पदवीसाठी कला आणि विज्ञानात भेद न राखता विषय निवडण्याची मुभा.

८. सरकारी आणि खाजगी शाखांमधील शिक्षणात समानता.

९. शालेय तसेच शिक्षकांचा अभ्यासक्रमही आता बदलणार.

नवीन शैक्षणिक धोरणात पूर्व प्राथमिक पासून उच्च शिक्षणापर्यंत अनेक बदल सुचविले आहेत. इस्त्रोचे माजी प्रमुख डॉ. डी० कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखालील ९ सदस्यीय समितीने हा मसुदा तयार केला असून त्यातील काही ठळक तरतुदी खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

पूर्व प्राथमिक शिक्षणातील बदल :—

सध्याच्या ५ + २ + ३ हा पॅटर्न रद्द करून उच्च माध्यमिक शिक्षण आणि माध्यमिक शिक्षण एकत्र करण्यात आले आहे. म्हणजे इयत्ता ९ वी ते १२ वी एकत्र करून चार वर्षांचा कोर्स प्रस्तावित आहे. ज्यात कला, वाणिज्य आणि शास्त्र असा शाखा निहाय फरक रद्द केला असून एकूण ८ सेमिस्टरचा हा कोर्स असेल ज्यात भाषा, गणित आणि शास्त्र हे विषय बंधनकारक करून इतर कोणतेही विषय आपल्या आवडीनुसार निवडता येतील. पूर्व प्राथमिक शिक्षण वयाच्या तिसऱ्या वर्षापासून सुरू होईल. ६ व्या वर्षी मुल पहिलीच्या वर्गात प्रवेश घेईल. १२ वी नंतर ४ वर्षात बी.एड. कोर्स सुरू करण्यात येईल. सार्वजनिक शिक्षण शालेय शिक्षणात समाविष्ट केले जाईल. इयत्ता सहावी नंतर तीन भाषा शिक्षण पद्धती सुरू केली जाईल. ज्यात स्थानिक भाषेला प्राधान्य दिले जाईल. ज्या प्रदेशात हिंदी

बोलली जात नाही त्या प्रदेशात हिंदी भाषा शिक्षणाला प्राधान्य दिले जाईल. तर हिंदी भाषिक प्रदेशात इतर कोणत्याही मान्यता प्राप्त भारतीय भाषेला प्राधान्य दिले जाईल. इंग्रजीला कमी महत्व देऊन तिला तिसऱ्या क्रमाकांची भाषा म्हणून निवडता येईल किंवा पर्याय म्हणून दुसरी भाषा स्विकारता येईल. वयोगट ३ ते ८ मधील शिक्षण हे मूलभूत शिक्षण समजले जाईल आणि त्यासाठी बालसुलभ शिक्षण आणि अभ्यासक्रम विकसीत केला जाईल. ३ ते ८ या वयोगटातील मुलांसाठी उपक्रमाधारित, खेळांच्या माध्यमातून आणि लवचिकता असलेले शिक्षण दिले जाईल. पूर्व प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत मुलांमध्ये मूलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान यावे यासाठी प्रयत्न करण्यात येतील. शाळांमधील हुशार मुलांना अपेक्षित शिक्षण मिळावे म्हणून 'राष्ट्रीय शिक्षण कार्यक्रमा' अंतर्गत दर आठवडयाला पाच तासांचे अतिरिक्त शिक्षण पुरविले जाईल. तसेच अपेक्षित क्षमतेपेक्षा मागे असलेल्या मुलांसाठी नियमित शाळेच्या वेळेत आणि वेळेनंतरही उपायोजनात्मक शिक्षण पुरविले जाईल. प्रत्येक विद्यार्थ्यांकडे नीट लक्ष देता यावे यासाठी विद्यार्थी शिक्षक प्रमाण ३०:०१ असे ठेवण्यात येईल. मुलांना स्थानिक भाषेत चांगले शिक्षण मिळावे म्हणून स्थानिक भाषेची जाण असलेल्या शिक्षकांची नियुक्ती करण्याला प्राधान्य दिल्या जाईल. वाचनालय आणि त्यातुन ज्ञानवृद्धीला प्राधान्य मिळावे म्हणून संपूर्ण देशात सार्वजनिक ठिकाणी आणि शाळांमध्ये ग्रंथालये आणि वाचनकक्ष उभारण्यात येतील. मुलांच्या हजेरीवर आणि मानसिक स्थितीवर लक्ष ठेवून त्यात सातत्य राखण्यासाठी प्रत्येक शाळेत एक समाजसेवक आणि एक मानशास्त्रज्ञाची नियुक्ती केल्या जाईल. दोन ते आठ या वयोगटातील मुलांची एकापेक्षा जास्त भाषा झटपट

शिकण्याची क्षमता असल्याने त्यासाठी शिक्षणाद्वारे शिकवितांना मातृभाषेसह इतर भाषांचा वापर केल्या जाईल. विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोन रूजावा म्हणून शास्त्रशुद्ध पुराव्यावर आधारित शिक्षणांचा अंतर्भाव केल्या जाईल. विद्यार्थ्यांनी कोणतीही एक कला शिकावी म्हणून त्यांना प्रोत्साहन देउन त्यांचा स्थानिक कलाकारांशी सहवास घडवून आणल्या जाईल. मुलांच्या प्रगतीचे मूल्यमापन करण्यासाठी १० वी व १२ वी प्रमाणेच इयत्ता ३री, ५वी व ८ वी ला परीक्षा घेतली जाईल. विशेष गुणवत्ता असलेल्या मुलांसाठी योग्य त्या पायाभूत सुविधा आणि मदत पुरविली जाईल.

उच्च शिक्षणातील बदल :—

उच्च शिक्षणासाठी असलेल्या विद्यापीठ अनुदान आयोगाची जागा आता 'राष्ट्रीय उच्च शिक्षण नियंत्रण मंडळ' ही नवी यंत्रणा घेईल. उच्च शिक्षण संस्थांच्या स्वायत्ततेला आणि गुणवत्तेला प्राधान्य दिल्या जाईल. गुणवत्तापूर्ण संशोधनाला चालना देण्यासाठी 'राष्ट्रीय संशोधन संस्थेची' स्थापना केल्या जाईल. २०३० पर्यंत उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश घेणाऱ्यांची संख्या ५० टक्केपर्यंत वाढवून प्रत्येक उच्च शिक्षण संस्था ही स्वायत्त आणि स्वतंत्र अस्तित्व असलेली संस्था म्हणून काम करेल आणि स्वत:चे शैक्षणिक नियंत्रण स्वत: घेईल. उच्च शिक्षण संस्थांचे खालील तीन प्रकारच्या संस्थांमध्ये वर्गीकरण केल्या जाईल. अ)संशोधन संस्था, ब) शैक्षणिक संस्था/विद्यापीठे गुणवत्तापूर्ण पदवी आणि पदव्युत्तर शिक्षण देण्यासाठी काम करतील. क) महाविद्यालये यात उच्च दर्जाचे पदविका आणि पदवी शिक्षण दिले जाईल. उच्च शिक्षणाचा विस्तार

करण्यासाठी आणि अपेक्षित गुणवत्ता राखण्यासाठी आवश्यक असलेला निधी विद्यापीठे सार्वजनिक रित्या उभा करू शकतील आणि त्यांची प्रक्रिया अत्यंत पारदर्शी आणि खुली असेल. स्वायत्त महाविद्यालयांची विद्यापीठासोबतची संलग्नता संपुष्टात येवून ते आपली स्वत:ची पदवी प्रमाणपत्रे स्वत: देवू शकतील. कोणतेही महाविद्यालय विद्यापीठाशी संलग्न असणार नाही. थोडक्यात सर्व महाविद्यालये स्वायत्त करण्यासाठी प्रयत्न केले जातील. आर्थिक कारणामुळे कोणत्याही विद्यार्थ्याचे उच्च शिक्षण अर्धवट राहू नये यासाठी संस्था / विद्यापीठ आवश्यक ती आर्थिक मदत करेल. पदवी आणि पदव्युत्तर शिक्षण संस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने आंतरराष्ट्रीय पातळीवर आवश्यक त्या पात्रतेचे आणि क्षमतेचे मनुष्यबळ निर्माण केल्या जाईल. मुलांसाठी शिक्षण संस्थांमध्ये १५ टक्के जागा राखीव ठेवण्यात येईल आणि गुणवत्ता यात वाढ करण्यासाठी विद्यार्थी आणि शिक्षक यांची आंतरराष्ट्रीय पातळीवर देवाण—घेवाण करण्यात येईल. जगातील निवडक २०० विद्यापीठांना भारतात शिक्षणासाठी परवानगी देऊन शिक्षकांचा दर्जा आणि गुणवत्ता टिकवून त्यात वाढ करण्यासाठी त्यांना प्रेरणा आणि प्रोत्साहन दिल्या जाईल. सर्व संस्था आणि विद्यापीठे यांमध्ये शिक्षकांची नियुक्ती करतांना कालावधी आधारित नियुक्त्या दिल्या जातील. ज्यात नियुक्त शिक्षकांचा परिविक्षा कालावधी पाच वर्षांचा असेल. पाच वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर वरिष्ठ, देखरेख समिती आणि विद्यार्थी यांचा प्रतिसाद आणि मते लक्षात घेऊन नियुक्ती कायम केली जाईल किंवा परिविक्षा कालावधीत वाढ केली जाईल. प्रत्येक संस्था शिक्षकाला नोकरीत कायम करत असतानाचे नियम, अटी आणि प्रक्रिया स्वत: ठरवेल. उच्च

शिक्षणातील संशोधन आणि नवनिर्मितीला चालना आणि प्रोत्साहन देऊन प्रसार करण्यासाठी खालील चार क्षेत्रातील संशोधन आणि नवनिर्मितीसाठी राष्ट्रीय संशोधन संस्थेची स्थापना केल्या जाईल. अ) विज्ञान आणि तंत्रज्ञान, ब) समाजशास्त्र क) कला , ड) माणुसकी— शिक्षक शिक्षण हा उच्च शिक्षणाचा अविभाज्य भाग समजला जाईल. गुणवत्तेचे आणि उच्च क्षमतेचे शिक्षण निर्माण करण्यासाठी शिक्षकांना शिक्षण देणाऱ्या संस्थांमध्ये उच्च गुणवत्तेच्या शिक्षकांच्या नियुक्त्या करण्यात येतील.

व्यावसायिक शिक्षण :—

व्यावसायिक शिक्षण हा उच्च शिक्षणाचा अविभाज्य भाग समजला जाईल. व्यावसायिक शिक्षणामध्ये कौशल्याधारित शिक्षणाचे पदवी आणि पदविका अभ्यासक्रम सुरू करून व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील पदव्युत्तर शिक्षण आणि संशोधन यांना चालना देण्यात येईल. व्यावसायिक अभ्यासक्रम शिकविण्यासाठी व उच्च गुणवत्तेचे शिक्षक निर्माण करण्यासाठी विद्यापीठे आणि महाविद्यालये यांच्यामध्ये स्वतंत्र विभाग निर्माण केल्या जातील. स्थानिक कला, कौशल्य आणि विशेष गुणांकाचे संवर्धन करून त्यांना प्रोत्साहन देऊन व्यावसायिक शिक्षणासाठी ग्रामीण आणि आदिवासी भागावर विशेष लक्ष दिल्या जाईल. प्रौढ आणि निरंतर शिक्षणासाठी नवीन शिक्षण कार्यक्रम तयार करून उच्च शिक्षणात भारतीय भाषांना प्रोत्साहन दिल्या जाईल.

राष्ट्रीय शिक्षण आयोग :—

पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाची स्थापना करण्यात येईल. केंद्रीय शिक्षणमंत्री आयोगाचे उपाध्यक्ष असतील. याव्यतिरिक्त आयोगाला शिक्षण क्षेत्रातील २० ते ३० सदस्य असतील. आयोगाच्या सदस्यांची नियुक्ती पंतप्रधान, सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश, लोकसभेचे सभापती आणि संसदेतील विरोधी पक्षनेता यांची चार सदस्यीय समिती करेल. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाला शिक्षण मंत्रालय असे संबोधले जाईल. राष्ट्रीय शिक्षण आयोगाला केंद्रीय शिक्षणमंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखालील कार्यकारी मंडळ असेल आणि त्यात आयोगाने नामनिर्देशित केलेले १०—१५ सदस्य असतील. प्रत्येक राज्याच्या पातळीवर असाच राज्य शिक्षण आयोग आणि राज्य कार्यकारी शिक्षण मंडळ असेल.

परीक्षा कशा असणार?

नविन राष्ट्रीय धोरणानुसार बोर्ड परिक्षांचे महत्व कमी करण्यात आले आहे. आता बोर्ड परिक्षा १२ वी मध्ये द्यावी लागेल. तर यापूर्वी दहावीची बोर्ड परीक्षा देणे बंधनकारक होते, ते आता होणार नाही. ९ वी ते १२ वी च्या सत्र परीक्षा असतील. पाठांतर करून उत्तर लिहिण्याऐवजी दैनंदिन ज्ञानावर आधारित परीक्षा असेल. विज्ञान व कला अशा वेगळया शाखांतील विषय एकत्र घेऊन शिकता येतील. त्यामुळे आंतरशाखीय शिक्षण सुरू होईल.

विद्यार्थ्यांना नवीन प्रगतिपुस्तक :—

नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे जुने प्रगतीपुस्तक इतिहासजमा होणार आहे. प्रगतिपुस्तकात शिक्षकांचे शेरे न देता स्वत: विद्यार्थी, सहविद्यार्थी व शिक्षक यांनी मूल्यमापन करायचे आहे. त्या आधारावर विद्यार्थ्यांच्या जीवन कौशल्यांचा विकास करता येईल.

शिक्षक होण्यासाठी काय करावे लागणार :—

नवीन राष्ट्रीय धोरणानुसार बी.एड. रद्द करून चार वर्षांचा इंटिग्रेटेड पदवी कोर्स सुरू करण्यात येईल. बारावीनंतर थेट या कोर्सला प्रवेश घेता येईल आणि हे शिक्षक प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळांमध्ये नियुक्तीसाठी पात्र ठरतील. उच्च शिक्षणातही लवचिकता आणली गेली असून महाविद्यालये तसेच विद्यापीठांमध्येही आंतरशाखीय विषय एकत्र शिकता येतील. कुठल्याही टप्प्यावर शिक्षण थांबवता येईल. त्यानंतर शिक्षणाचे गुणांक राखून ठेवले जातील व काही काळाने पुढील शिक्षण घेता येईल. ज्या विद्यार्थ्यांना संशोधन करायचे असेल, त्यांच्यासाठी ४ वर्षांचा अभ्यासक्रम असेल. त्यानंतर एम.फिल करण्याची गरज उरणार नाही. थेट पीएच.डी.साठी प्रवेश घेता येईल. अन्यथा ३ वर्षांत पदवी घेता येईल.

आता एकच नियामक मंडळ!

हा एक मोठा निर्णय नवीन राष्ट्रीय धोरणात घेण्यात आला आहे. सध्या उच्च शिक्षणातील विविध अभ्यासक्रमांसाठी वेगवेगळया नियामक संस्था कार्यरत आहेत, त्याऐवजी (विधी आणि वैद्याक शाखा वगळता) एकच नियामक मंडळ असेल. अमेरिकेप्रमाणे भारतातही

संशोधकाला महत्व व त्याचा दर्जा सुधारण्यासाठी राष्ट्रीय संशोधक संस्था स्थापन केली जाईल. केवळ विज्ञानच नव्हे तर समाजशास्त्रातील संशोधनाहील वित्तीय मदत केली जाईल. देशातील उच्च शिक्षणाचा दर्जा आंतरराष्ट्रीय स्तरावर नेला जाईल. त्यातून परदेशी दर्जेदार शिक्षण संस्थांतील विद्यार्थ्यांशी स्पर्धा वाढेल व शैक्षणिक देवाणघेवाणही होऊ शकेल. यामुळे सुसंगत शिक्षणपद्धती अस्तित्वात येईल.

सरकार शुल्कनिश्चिती करणार :—

२०३० पर्यंत प्रत्येक जिल्हयात किमान एकतरी बहुविध आंतरशाखीय महाविद्यालय सुरू केल्या जाईल, असे लक्ष्य केंद्रीय शिक्षण मंत्रालयाने ठेवले आहे. आतापर्यंत एकाच शाखेतील विषयाची पदवी घेतली जात असे, आता पदवी बहुविधशाखांतील विषय एकाचवेळी घेऊन पूर्ण केली जाईल. केवळ विद्यापीठेच नव्हे तर, महाविद्यालयेही बहुविध शाखा अभ्यासक्रमाची होणार आहे. त्यानुसार शुल्कनिश्चिती केली जाईल. सरकारी तसेच खाजगी शैक्षणिक संस्थांच्या शुल्क आकारणीसाठी समान शर्ती निश्चित केल्या जाणार आहे. त्या चौकटीतच शुल्कनिश्चित केले जाईल व शुल्क आकारणीवर कामाल मर्यादाही घालण्यात येणार आहे. यामुळे पालकवर्गाला मोठा दिलासा मिळणार आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणाचा आढावा :—

केंद्रीय मंत्रिमंडळाने २९ जुलै रोजी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजुरी दिली आहे. या अहवालात आकर्षक शब्द, उदात्त विचार

यांचा फुलोरा आहे. त्यात पानापानांत सदिच्छा आहेत, पण त्या वास्तवात येण्यासाठी ज्या आर्थिक पाठबळाची गरज असते त्यांची फारच मोघम चर्चा अहवालात आहे. एका बाजूला शिक्षण हक्काला मूलभूत हक्क म्हणून मान्यता मिळाली आहे. मोफत शिक्षणाचा कायदा मंजूर झाला आहे. दुसरीकडे शिक्षणाच्या खाजगीकरणामुळे शासकीय मान्यतेने शिक्षणाचा व्यापार, नफेखोरी सुरू झाली आहे. प्रचंड वाढलेल्या शिक्षण खर्चामुळे, मुलांना शिक्षण देणे पालकांना अशक्य होत आहे.

१) असाही विरोधाभास

पाचवीपर्यंत व शक्यतो आठवीपर्यंत आणि पुढे मातृभाषेतून किंवा स्थानिक भाषेतून शिक्षण दिले जाईल. मात्र या वाक्याच्या सुरूवातीला 'व्हेअरेव्हर पॉसिबल' असे शब्द आहेत. ही पळवाट उपलब्ध करून दिल्यामुळे इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांचा व्यवसाय कमी होणार नाही. खरे तर, ही मातृभाषेतून शिक्षणाची अपेक्षा खूपच आवश्यक अशी अपेक्षा आहे. पण ही फक्त अपेक्षाच नुसती व्यक्त केली आहे. त्यात अंमलबजावणीसाठी कोणतीही ठोस तरतूद या धोरणात दिसत नाही. एकीकडे पूर्वप्राथमिक स्तरापासूनच इंग्रजी शाळांचे खूप प्रस्थ वाढत आहे. शिक्षणाबरोबरच शुल्काच्या माध्यमातून हे इंग्रजी शिक्षण 'अर्थपूर्ण' बनले आहे. जर नवीन शैक्षणिक धोरणात सरकार मातृभाषेतून शिक्षणाचा आगह धरणार असेल, तर इतर माध्यमांच्या शाळेविषयी सरकार नेमकी कोणती भूमिका घेणार, हे धोरणात स्पष्ट केलेले नाही. त्यामुळे मातृभाषेतून शिक्षणासाठीची अंमलबजावणी सरकार कशी करणार? हा प्रश्न अनुत्तरित आहे.

त्यामुळे काही बाबतीत विरोधाभास असा आहे की, विज्ञान शाखेत प्रवेश घेतला तर विज्ञान, गणित हे विषय इंग्रजी माध्यमातून असायचे ते आताही आहेत. काही मंडळींनी अकरावी विज्ञान शाखेत प्रवेश घेतल्यावर इंग्रजी माध्यमातील विज्ञान, गणित हे विषय मुलांना कठीण जातात. म्हणून आठवीपासून सेमी इंग्रजी माध्यमाचा पर्याय काढला. पुढेही आठवीत सेमी इंग्रजी माध्यमात विज्ञान व गणित विषय अवघड जातात म्हणून पाचवीपासून सेमी इंग्रजी माध्यम सुरू केले. सध्या हे लोण पहिलीपर्यंत आले आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणात सहावीपासून विज्ञान विषय इंग्रजी माध्यमातून असेल, तर काही सुज्ञ पालक त्याची तयारी अगदी पूर्वप्राथमिक वर्गापासून करतील. त्यामुळे मातृभाषेतून शिक्षणाच्या आग्रहाला अर्थ राहील का?

२) कल छंद आणि आवड

सहावीपासून प्रत्येक मुलाला एक तरी व्यवसायचे शिक्षण दिले जाईल व इतर व्यवसायांची ओळख करून दिली जाईल. यातून मुलांमध्ये श्रमप्रतिष्ठा रूजेल अशी अहवालाची अपेक्षा आहे. मात्र उच्च वर्गाच्या इंग्रजी माध्यमांच्या शाळा वेगळे व्यवसाय प्रशिक्षण देतील. उदा. परदेशी भाषा कौशल्य व सरकारी शाळा मात्र गार्डनिंग, हाऊस किपिंग, डेटा एंट्री सारखे अभ्यासक्रम चालवतील. यातून जुनी व्यवसायावर आधारित जातिव्यवस्था नव्या स्वरूपात येण्याचा धोका जास्त आहे. म्हणून व्यवसाय शिक्षणाची जास्त खोलात चर्चा होणे आवश्यक आहे.

सहावीपासून विद्यार्थ्यांना शालेय विषयाबरोबर व्यावसायिक कौशल्य शिकविले जाणार आहे. ही बाब निश्चित चांगली असली,

तरी व्यावसायिक कौशल्यात विद्यार्थ्यांचा कल, छंद व आवड विचारात घेतली पाहिजे. विद्यार्थ्यांची कल चाचणी घेऊन तो कल निश्चित केला जावा. तरच त्या व्यावसायिक कौशल्य शिकविण्याला महत्व येईल. बऱ्याचदा व्यावसायिक कौशल्याचे विषय व शाखा निवडतांना पालक, शिक्षक व शाळा हे विद्यार्थ्यांवर ही निवड लादतात. म्हणून विद्यार्थ्यांना आवडीनुसार व्यावसायिक विषय निवडण्याचे स्वातंत्र्य द्यायला हवे. व्यावसायिक कौशल्य शिकवितांना विद्यार्थ्यांना इंटर्नशिपचा अनुभव देण्याची तरतूद या धोरणात आहे. पण यामुळे बालमजूर वाढण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. त्यामुळे मुलांचे शिक्षणातील ड्रॉपआउटचे प्रमाण वाढण्याचीही भीती आहे. हा धोका भविष्यात धोरणाची अंमलबजावणी करतांना नक्कीच विचारात घ्यावा लागणार आहे.

३) शाळा संकुल संकल्पनेविषयी स्पष्टता हवी

सहावीपासून विद्यार्थ्यांना कौशल्ये शिकविली जाणार आहेत. ते शिकतांना ग्रामीण व शहरी भागातील छोटया शाळा, जिथे पायाभूत सुविधांची कमतरता आहे, कौशल्य विषय शिकविण्यास प्रशिक्षित शिक्षक नाहीत, अशा दहा शाळांचा समूह करून तो मोठया वर्गाच्या शाळेला जोडला जाईल. त्या मोठया शाळेतून आवश्यकतेनुसार साधने व शिक्षक छोटया शाळांना पुरविले जातील. भविष्यात २० पेक्षा कमी पटसंख्या असलेल्या शाळांची दळणवळणाची साधने व भौगोलिक अंतर याचा विचार करून त्यांची विलगीकरण करण्यात येण्याची शक्यता आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या मसुद्यात तसा उल्लेख

करण्यात आला आहे. त्यामुळे वीसपेक्षा कमी पटसंख्येच्या शाळा विलगीकरण (बंद) करण्याची शक्यता अधिक आहे.

४) उच्च शिक्षण घेण्यायोग्य वयोगटातील मुला—मुलींचे शिक्षण घेण्याचे प्रमाण २०३४ पर्यंत ५० टक्के करणे व साडेतीन कोटी नव्या जागा निर्माण करणे हे उद्दिष्ट अहवालाने मांडले आहे. मात्र हे सार्वजनिक शिक्षण व्यवस्थेत करणार की विनाअनुदानित व्यवस्थेत करणार हा कळीचा प्रश्न आहे. त्यामुळे विनाअनुदानित उच्च शिक्षणातल्या जादा जागांचा फायदा धनवानच घेतील व गरीब मुले वंचित राहतील.

शैक्षणिक सुधारणांची अंमलबजावणी कशी होईल?

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण हे समाजव्यवस्थेला केवळ एक व्यापक दिशा प्रदान करते, परंतु त्यांचे पालन करणे समाजावर बंधनकारक करीत नाही. लोकशाही व्यवस्थेत ही अनिवार्यता नसल्यामुळे त्यांची प्रभावी अंमलबजावणी करणे बऱ्याचदा शक्य होत नाही. यात शिक्षण हा असा विषय आहे की, ज्याबाबत केंद्र आणि राज्य सरकार दोघेही कायदे करू शकतात. केंद्र व राज्य सरकारद्वारे प्रस्तावित केलेल्या सुधारणा केवळ सहकार्याने राबविल्या जाऊ शकतात. हे त्वरित होणार नाही. याला काही निश्चित वेळ लागणार आहे.

नविन शैक्षणिक धोरण — आव्हाने

सध्या नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीने जरी जोर धरलेला असला तरीही ते पूर्णत्वाला जाण्याच्या मार्गावर अनंत आव्हाने आहेत. भारताच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील विविधता आणि आकार

लक्षात घेता या धोरणाची अंमलबजावणी हे एक अवघड काम असणार आहे. उदाहरणासाठी आपण शालेय शिक्षण व्यवस्थेचा विचार करू. १५ लाखाहून अधिक शाळा, २५ करोड विद्यार्थी आणि ८९ लाख शिक्षकांसह भारतातील शिक्षण व्यवस्था ही जगातील दुसऱ्या क्रमांकावरील शिक्षण व्यवस्था आहे.

उच्च शिक्षण व्यवस्थेचा आकारही फार मोठा आहे. एआयएसएचई २०१९ च्या अहवालानुसार, भारताच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात जवळपास १००० विद्यापीठे, ३९९३१ महाविद्यालये आणि १०७२५ स्वायत्त संस्थांमध्ये मिळून ३.७४ करोड विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. राज्य, जिल्हा तसेच तालुका स्तरावरील सर्व भागधारकांना एकत्र आणून या नव्या शैक्षणिक धोरणांची अंमलबजावणी करणे ही एक अत्यंत कठीण बाब ठरणार आहे. विलक्षण विविधता असलेल्या राज्यांमधील तसेच जिल्हास्तरावरील विविध भागधारकांमध्ये सामायिक जबाबदारी व मालकीची भावना निर्माण करणे हे शिक्षण मंत्रालयासाठी मोठे आव्हान असणार आहे.

दुसरी महत्वाची गोष्ट म्हणजे नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी देशांच्या, राज्यांच्या आणि सरकारांच्या क्षमतेवर अवलंबून आहे. भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये निधीची कमतरता आहे. संपूर्ण व्यवस्था ही नोकरशाहीवर आधारलेली आहे व नवीन कल्पना आणि वाढीच्या क्षमतेस शिक्षण व्यवस्थेत प्रतिकूल वातावरण आहे, असे के.कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखालील मसुदा समितीने निदर्शनास आणून दिले आहे.

नव्या शैक्षणिक धोरणामध्ये कल्पना केलेल्या परिवर्तनांच्या विशालतेला चालना देण्यासाठी शिक्षण मंत्रालयाने (केंद्र आणि राज्ये) आणि इतर नियामक संस्थांमधील अंतर्गत क्षमता अत्यंत अपुरी आहेत. उदाहरणार्थ, पारंपारिक शिक्षणाकडून प्रयोगात्मक शिक्षण व टिकात्मक विचारापर्यंत जाण्यासाठी ही शिक्षण व्यवस्था चालवणाऱ्या लोकांच्या व सोबतच शिक्षक, विद्यार्थी व पालकांच्या दृष्टीकोनात बदल होणे गरजेचे आहे.

याचा अर्थ असा की या मेगा उपक्रमांची अंमलबजावणी करण्यासाठी हजारो शाळा व महाविद्यालयांच्या क्षमता वाढीस व पुनर्निर्देशनास हातभार लावणे आवश्यक आहे. थोडक्यात, मंत्रालयाची विद्यमान संघटनात्मक रचना आणि प्रणालीमध्ये मोठया प्रमाणात फेरबदल करावे लागणार आहेत.

नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या दस्तऐवजामध्ये विद्यमान नियामक व्यवस्थेत सर्वसमावेशक व आमुलाग्र बदल घडवून आणण्याचा मार्ग आखण्यात आला आहे ही एक आशादायक बाब आहे. शिक्षण मंत्रालय सध्या भारत उच्च शिक्षण आयोगाच्या स्थापनेसाठी एक कायदा आणण्याच्या प्रयत्नात आहे. युजीसी, एआयसीटीई आणि राष्ट्रीय शिक्षण प्रशिक्षण परिषदेच्या जागी भारत उच्च शिक्षण आयोग स्थापन करण्याचा विचारात सरकार आहे.

तिसरी महत्वाची गोष्ट म्हणजो हे धोरण मुख्यत्वे केंद्र आणि राज्यांमधील सहकार्यांवर अवलंबून असणार आहे. या धोरणाचा मसुदा केंद्र सरकारने राज्य सरकारांसह विविध भागधारकांच्या योगदानातून तयार केला असला तरी त्याची अंमलबजावणी मुख्यत्वे राज्यांच्या

सक्रिय सहकार्यावर अवलंबून आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे बहुतांश सेवांवर आधारित शैक्षणिक उपक्रम राज्य सरकारांकडून चालवले जातात.

अगदी स्पष्टपणे सांगायचं झालं तर विविध उपक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी केंद्राला विकेंद्रीकरण आणि केंद्र–राज्ये यांच्यातील सहकार्य यांचा आधार घ्यावा लागणार आहे. गेल्या काही वर्षांमध्ये केंद्र व राज्ये यांच्यातील संघर्ष पाहता केंद्राला काळजीपूर्वक पावले उचलावी लागणार आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणातील अनेक तरतुदींवर विरोधी पक्षांचे सरकार असलेल्या अनेक राज्यांनी आक्षेप नोंदवलेले आहेत.

तामिळनाडू राज्याने नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी न करण्याची भूमिका अनुसरली आहे. अशीच भूमिका जर इतर राज्यांनीही घेतली तर केंद्राच्या चिंतेत वाढ होऊ शकते. त्यामुळे केंद्राकडून संघराज्याची समीकरणे कशाप्रकारे हाताळण्यात येत आहेत. यावर नव्या शैक्षणिक धोरणाचे भवितत्व ठरणार आहे.

चौथी महत्वाची बाब म्हणजे या धोरणाच्या दृष्टीने खाजगी क्षेत्राची भूमिका महत्वाची ठरणार आहे. भारतातील जवळपास ७० टक्के उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्था या खाजगी आहेत. तसेच एकूण संख्येच्या जवळपास ६० ते ७० टक्के विद्यार्थी खाजगी संस्थांमध्ये उच्च शिक्षण घेत आहेत. खाजगी क्षेत्र आर्थिक संसाधने व नावीन्यपूर्ण कल्पना प्रदान करतात याकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही. या धोरणाच्या प्रक्रियेसाठी खाजगी क्षेत्राचे योगदान मिळवणे व यातील

एक महत्वाचा भागीदार म्हणून खाजगी क्षेत्राच्या योगदानाला मान्यता देणे ही एक महत्वाची बाब आहे.

सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे विविध उपक्रमांच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी येत्या दशकता पुरेल अशा संसाधनांची गरज लागणार आहे. या संदर्भात, या धोरणात म्हटल्याप्रमाणे नव्या धोरणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी देशाला शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च एकूण देशांतर्गत उत्पन्नाच्या ६ टक्क्यांपर्यंत वाढवावा लागेल. भूतकाळात देण्याची आलेली आश्वासने आणि त्यांची प्रत्यक्ष पूर्तता यांचा विचार केल्यास हे नक्कीच कठीण काम असणार आहे.

उदाहरणार्थ १९६८ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च एकूण देशांतर्गत उत्पन्नाच्या ६ टक्क्यांपर्यंत नेण्याची शिफारस करण्यात आली होती. मात्र, गेल्या चार दशकांमध्ये शिक्षणावरील सार्वजनिक खर्च ३ टक्क्यांच्या पुढे गेलेला नाही. आश्चर्यकारक बाब म्हणजे ज्या वर्षी हे नवे शैक्षणिक धोरण आले त्यावर्षी शिक्षणावरील खर्च हा सर्वात कमी होता. २०२० — २१ मध्ये शिक्षणावरील खर्च ९९३११ कोटींवरून २०२१—२२ मध्ये ९३२२४ कोटी इतका कमी झाला.

कोरोना आणि आर्थिक संकटामुळे सरकारने आरोग्य क्षेत्रात अधिक खर्च करणे पसंत केले. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्रावरील खर्चात कपात झाली. याबाबत कोणतेही दुमत नाही. पण येत्या काळात शिक्षणावरील खर्च कसा वाढवता येईल यासाठी कोणतीही योजना सरकारकडे नाही.

नवे शैक्षणिक धोरण २०२० हा नक्कीच एक मार्गदर्शक दस्तऐवज आहे. नव्या युगातील नवी आव्हाने लक्षात घेता विविध शैक्षणिक गरजा, संरचनात्मक असमानता आणि विद्यार्थ्यांना भविष्यासाठी तयार करण्यामध्ये येणाऱ्या समस्यांचे निराकरण हे या धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. यासोबतच शिक्षण व्यवस्थेतील अनेक संकटांना तोंड देण्याचे सर्वात आव्हानात्मक कार्यही या धोरणाद्वारे पूर्ण करायचे आहे.

यात काही गोष्टी खास नमूद कराव्याशा वाटतात

१. अहवाल जरी भारतीय मूल्यांशी बांधीलकी आणि प्राचीन भारतीय विद्वानांच्या श्रेयनामवलीने सुरू झालेला असला तरी पुढे पुढे व्यावसायिक/तंत्र शिक्षण/शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयकरण असा एकाच दिशेला प्रवास चालू राहतो आणि चालू व्यवस्थेप्रमाणेच नव्या व्यवस्थेत भारतीय मुळांकडे परत येण्याची वाट काही सापडत नाही.

२. एकाच वेळी भारतीय /राष्ट्रीय आणि प्रादेशिक अस्मिता यांचा मेळ घालणारी पुस्तके लिहिणे हे खरचे आव्हानात्मक असणार आहे. कारण हे संघराज्य असले तरी राज्या—राज्यांमध्ये भेद हे अजूनही ठळक आहेत.

३. शिक्षकांचा दर्जा हा शिक्षण + प्रेरणा या दोन निकषांवर होऊ शकतो तसेच हे दोन्ही असूनही एखादी व्यक्ती शिक्षक म्हणून चांगली नसेल, असे असू शकते. नेमके कुठले सामाजिक घटक स्वयंसेवक म्हणून शिक्षकांच्या प्रशासकीय कामात मदत करतील त्यावर अहवाल काही बोलत नाही.

४. खाजगी संस्थांवर Light But Tight. हलका मात्र मजबूत असा अंकुश ठेवण्याची कल्पना जरी स्वागतार्ह असली तरी light का हे कळत नाही. सध्या शैक्षणिक साहित्यापासून मक्तेदारी चालवणाऱ्या धनाढय शिक्षण संस्था आहेत. त्यांनी नुसते ५०टक्के मागासवर्गीय मुलांना प्रवेश देऊन चालणार नाही. तर पुढे त्यांना आदराने वागणूक (त्यांची तुकडी वेगळी न करणे इत्यादी) द्यावे लागेल. ते जर त्यांनी केले नाही तर गंभीर शिक्षा त्यांना व्हायला हव्यात. याची चर्चा अहवालात दिसत नाही. केवळ RTI ने हे समाज मनात रूजलेले आणि काहीसे गृहीत धरले गेलेले समज नाहीसे होणार नाही.

५. शिक्षण ही विकण्याची वस्तू नाही असे सुरूवातीस म्हणणारा हा अहवाल शेवटी खाजगी संस्थांना शिक्षण क्षेत्रात गुंतवणूक करण्यासाठी प्रोत्साहन देतो. आता ही गुंतवणूक असेल की मदत हे निश्चित करणे गरजेचे आहे कारण जिथे गुंतवणूक असते, तिथे परताव्याची अपेक्षा असते. याने शिक्षणावरचा खर्च जरी वाढला तरी त्याचे परिणाम भयंकर असू शकतात. उदा. शैक्षणिक क्षेत्रातल्या गुंतवणुकीचा सोपा मार्ग अमेरिकन विद्यापीठांनी स्वीकारल्या नंतर तिथे बँका, विद्यापीठे आणि खाजगी गुंतवणूकदार यांचे असे काही जाळे तयार झाले की आजचा विद्यार्थी उद्याचा कर्ज फेडणारा नागरिक बनू लागला. ही भीषणता जर अनुभवायची नसेल तर खाजगी गुंतवणुक कुठे आणि किती इत्यादी बाबी निश्चित कराव्या लागतील. आणि त्या गुंतवणुकीवर कठोर अंकुश ठेवावा लागेल.

६. भारतासारख्या कृषीसंपन्न देशात आणि कुशल कारागीरांच्या देशात शेतकऱ्यांची आणि कारागिरांची बाजू घेणारे फार थोडे जन्मले. के. कस्तुरीरंगन अहवालात कृषी आणि व्यावसायिक शिक्षणची काही निवडक फेरफार करून बोळवण केली गेली, ही बाब दुर्लक्षित करून चालणार नाही.

नविन शैक्षणिक धोरण — २०२० काही निरिक्षणे —

१. अहवालात बऱ्याच बाबतीत जी प्रामाणिकता आणि कळकळ दिसून येते तीच कळकळ धोरणात पाहायला मिळते. अंमलबजावणी ही सर्व स्तरांवर आव्हानात्मक विषय असणार आहे. या बाबतीत हे धोरण आता अस्तित्वात असलेल्या स्वायत्त नियामक संस्थांना उदा. NTA. NCERT, SCERT इत्यादींना अधिक सक्षम करू इच्छिते. याव्यतिरिक्त केंद्रीय शिक्षण मंत्रालय आणि राज्यांमध्ये संबंधित मंत्री यांना या धोरणाच्या अंमलबजावणीचे कार्य सिद्धीस नेण्यात महत्वाची भूमिका देण्यात आली आहे.

२. आता अस्तित्वात असलेली CABE म्हणजे 'केंद्रीय शिक्षण सल्लागार संस्था' जाऊन तिच्या जागी 'राष्ट्रीय शिक्षा संस्था' यावी असे हे धोरण म्हणते. ही आधीच्या संस्थेप्रमाणेच पूर्वप्राथमिक ते विद्यापीठीय अशा सर्व शिक्षणाची सर्वोच्च संस्था असेल तसेच भारतीय शिक्षण सेवा असा नवीन विभाग प्रशासकीय सेवेत निर्माण होईल. यातील 'केंद्रीय' शब्द जाऊन 'राष्ट्रीय' या शब्दांचा वापर लक्षात घेण्याजोगा आहे.

३. शैक्षणिक सुधारणांविषयी इतकी तातडी आणि कृतिशीलता प्रथमच पाहायला मिळाली यात शंका नाही. अर्थात या धोरणाची पूर्ण

अंमलबजावणी २०३० पर्यंत म्हणजे पुढच्या दशकभरात टप्प्याटप्प्याने होणार आहे आणि आताचा वस्तू/कल्पना कालवश होण्याचा झपाटा पाहता तेव्हा पूर्णच नवीन जगात आपण जगत असू. आताच्या समस्या जरी सोडवण्याचा हे धोरण प्रयत्न करत असले तरी दशकाच्या अखेरीपर्यंत ते अंमलबजावणीच्या दृष्टीने पोहचेल का याविषयी शंका वाटते.

४. दुर्गम भागांचे आणि दुर्बल घटकांचे सबलीकरण हा पहिला आणि उच्च शिक्षणाचा दर्जा सुधारणे हा दुसरा उद्देश स्पष्ट होत असतांना या दोन्हीच्या मधल्या स्तराला पुन्हा त्रिशंकू आणि निर्णयशून्य व्यवस्थेला बळी व्हायला लागू नये ही अपेक्षा.

५. शैक्षणिक क्षेत्रातील गैरव्यवहारांवर उदा. वाङ्मयचौर्य, खाजगी संस्थांचा सहभाग इत्यादींवर हे धोरण ठोस भाष्य करत नाही. पुन्हा एकदा मी हे नमूद करू इच्छिते की, त्ज्ञ किंवा दरवर्षी हिशेब जाहीर करण्याच्या अटींतून धोरणाचे समतेचे उद्दिष्ट साध्य होणार नाही. हे नक्की पुढचे पाऊल आहे असे म्हणायचे असेल तर नुसते कल्पनांचे किल्ले बांधून चालणार नाही. कायद्याची तटबंदी सुद्धा बांधावी लागेल. अन्यथा यावर आणखी एक नवीन व्यवस्था जन्माला येऊन नांदू लागेल इतका या धोरणावर वाव आहे.

६. सगळेच गुण दोष पाहता हे मान्य करावे लागेल की आधीपेक्षा जास्त वेळ घेऊन, जास्त काटेकोरपणे आणि जास्त मेहनतीने हे धोरण बनवण्यात आले आहे. याच्या दोन वर्षे आधी मनुष्यबळ विकास मंत्रालयात चित्रित झालेल्या विविध राज्यांच्या प्रतिनिधींच्या बैठकीही पाहण्याजोग्या आहेत. त्यानंतर कस्तुरीनंगन समिती स्थापन झाली.

७. अहवालात आणि पुढे धोरणात चिन्हभाषेचे सार्वत्रिकीकरण तसेच एकल आवड असलेल्या, शारीरिक आणि मानसिक दृष्टया वेगळया क्षमता असलेल्या मुलांना थोडी अधिक आश्वस्तता मिळणार आहे हे निश्चित आहे त्यामुळे वेगवेगळया प्रकारे शिक्षण पूर्ण करणे शक्य असल्याने आपण वेगळया क्षमतांचा आदर करायला शिकू.

८. उच्च स्तरावर उपलब्ध होणारा मुक्त शिक्षणाचा पर्याय सार्वत्रिक केल्याने भविष्यात एक बहुआयामी शिक्षित वर्ग तयार होऊ शकतो. त्यामुळे ही सुधारणा स्वागतार्ह आहे. मात्र यात प्रस्तावित विषय, विषयाची खोलवर आणि सुस्पष्ट ओळख इत्यादीविषयी प्रतारणा होणार नाही याची खबरदारी घ्यावी लागेल.

९. भारताच्या अफाट लोकसंख्येला शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणणे आणि याद्वारे असंख्य रोजगारांच्या संधी निर्माण करणे हे या धोरणाच्या अंमलबजावणीवर ठरणार आहे. कोविड महामारीच्या काळाज जलद पावले उचलून अवघड निर्णय घेऊन ते पूर्तीस नेण्याचे कौशल्य केंद्राने दाखवले आहे. याच कौशल्याचा फायद शिक्षण क्षेत्रातही होणार आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी काही राज्यांनी केली आहे तर काही राज्ये त्या प्रक्रियेतून जात आहेत. तरीही अजून लांबचा पल्ला गाठायचा आहे.

१०. राज्य, जिल्हा, तालुका, पातळीवरील विविध भागधारकांना तसेच खाजगी क्षेत्राला या धोरणाच्या अंमलबजावणीमध्ये सहभागी करून घेणे हे एक अवघड काम आहे. सोबतच क्षमता, आर्थिक संसाधने तसेच नवीन कल्पना निर्मितीसाठीच्या अनुकूल वातावरणाची

कमतरता ही आव्हानेही समोर आहेत. परंतु या सर्वांमध्ये विविध राज्यांमध्ये जनमत तयार करणे हे सर्वात कठीण काम आहे. थोडक्यात सांगायचे तर नव्या शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीचे यश सहकारी संघराज्य प्रणाली व सुधारणांमध्ये योगदान देण्याची राज्यांची क्षमता यांवर अवलंबून आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. महाराष्ट्र टाईम्स, 'भाषा पसायदानाची कृती द्रोणाचार्यांची', प्रा. शरद जावडेकर, ९ ऑगस्ट, २०२०.

२. लोकमत, मंथन, 'ढक्कन खोलो;, सोनम वांगचूक, ९ ऑगस्ट, २०२०.

३. महाराष्ट्र टाईम्स, 'शिक्षणहक्काचा संकोच', किशोर दरक, ९ ऑगस्ट, २०२०.

४. सकाळ, 'नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० , वास्तव दर्शी आढावा', डॉ. राजू श्रीरामे, २२ ऑगस्ट, २०२०.

५. विद्यावार्ता, 'नवीन शैक्षणिक धोरण', ७ जून, २०१९.

६. मराठी विश्वकोष, 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण', सुधीर मोंडकर, २५ जानेवारी, २०१९.